П. Балтова, А. Ефтимова, А. Липовска, К. Петрова: *Български асоциативен речник*, прав и обратен: **Софийски Университет *Св. Климент Охридски* — Факултет по славянски филологии — Руска Академия на науките — Институт за руски език *В. В. Виноградов***

1. *Бугарски асоцијативни речник* као део *Словенског асоцијативног речника.*

У славистици се последњих година велика пажња посвећује проучавању вербалних асоцијација, а преко њих и анализи стереотипа, комуникативног понашања појединца или неке друштвене групе и других видова испољавања језичке слике света. Први корак у испитивању асоцијација представља израда асоцијативних речника.[1] Најобимнији и најмодернији асоцијативни речник који је до сада објављен јесте шестотомни *Руски асоцијативни речник*, чији су аутори Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева и Г. А. Черкасова. На издавању овог речника радило се од 1994. до 1998. године, а грађа се скупљала и концепција му се осмишљавала од 1988. године. Након израде *Руског асоцијативног речника* постало је јасно оно што се пре тога само наслућивало — када више од 500 испитаника одговори првом речју која им падне напамет на задату реч — стимулус и када се одговори распореде по фреквенцији у асоцијативна поља, свако такво поље представља фрагмент слике света испитиване социјалне групе. Ю. Н. Караулов је у поговору овог речника сажео информације које је могуће извући из асоцијативног речника и поделио их је на оне које одсликавају екстралингвистичко знање и на оне које се односе на језичко искуство руских говорника. Анализирајући реакције испитаника, упознајемо се са антропонимима, топонимима, називима институција, фирми, актуелним натписима, рекламама, упознајемо искуство

[1] П. Пипер (2003) износи детаљан преглед словенске асоцијативне лексикографије, наводећи при том и типове асоцијативних речника, као што су, на пример, једнојезични и двојезични или речници општијег и речници специфичнијег профила.

руских испитаника у вези с науком, књижевношћу, архитектуром, сликарством, филмом, позориштем. У језичком смислу, на основу реакција испитаника могу се испитивати семантичка поља којима припадају стимулуси, њихове најчешће синтагматске везе са другим речима, типови синтагматских и парадигматских веза међу речима итд.[2]

Аутори *Руског асоцијативног речника* су, имајући у виду разноврсност и многострану употребљивост података који се могу извући из *Речника*, осмислили *Словенски асоцијативни речник*, са циљем да се језичка слика света Руса упореди са језичком сликом света Белоруса, Украјинаца, Бугара и Срба. Као део тог широког словенског пројекта, у Софији је 2003. године објављен *Бугарски асоцијативни речник*, чијем излажењу је посвећен овај рад. Речник се састоји из два дела. Први део је организован од стимулуса ка реакцији, а други од реакције ка стимулусу. Обрађено је 112 стимулуса, које су пажљиво одабрали аутори *Руског асоцијативног речника*, на челу са Уфимцевом, и који ће бити обрађени и у асоцијативним речницима белоруског, украјинског и српског језика. Испитаници су били студенти Софијског универзитета „Климент Охридски".[3] Анкетирано је око 600 студената.[4] На анкетним листићима налазило се 112 стимулуса, који су на сваком листићу били изнесени другим редоследом.

2. Технички подаци. Реакције су обрађене и представљене као у *Руском асоцијативном речнику*. Оне су распоређене по фреквенцији на десној страни речника. Иза сваке реакције стоји цифра која показује колико је испитаника одговорило том речју. Ако има више одговора с истом фреквенцијом, они су распоређени по азбучном реду, а број на крају низа показује колика је њихова учесталост. На крају речничког чланка, у загради, изнесене су 4 цифре — прва указује на општи број реакција на стимулус, друга на број различитих реакција, трећа на број

[2] О могућности употребе асоцијативних тестова и асоцијативних речника у лингвистичким истраживањима в. Драгићевић 2002.

[3] Пошто је тешко организовати равномерно испитивање свих узрасних, образовних и других социјалних група једног народа, аутори *Словенског асоцијативног речника* су се одлучили за испитивање студената, као једне, али по много чему репрезентативне друштвене групе. У предговору *Руског асоцијативног речника* (из кога је преузето и ово решење) стоји да су студенти најобразованији део популације и да су носиоци будућег језичког, духовног и материјалног живота народа коме припадају. На основу њихових асоцијација могу се предвидети неке тенденције у друштвеном развоју заједнице.

[4] Статистичка испитивања су показала да је у асоцијативним тестовима довољно имати 500 испитаника. Резултати се неће променити повећавањем броја испитаних.

испитаника који на задати стимулус нису имали реакцију, а четврта на број појединачних одговора, тј. одговора с учесталошћу 1[5].

На левој страни обратног речника (од реакције ка стимулусу) налази се реакција, а на десној страни су стимулуси који су изазвали ту реакцију. Иза сваког стимулуса је број који показује колико је пута тај стимулус изазвао одговор који се обрађује у речничком чланку. На крају чланка су две цифре — прва показује колико се укупно пута дата реакција појављује као одговор на свих 112 стимулуса у речнику, а друга цифра показује број различитих стимулуса на које се као одговор јавила реакција која се обрађује.

3. Компаративна истраживања вербалних асоцијација. Пошто је свих 112 стимулуса обрађених у *Бугарском асоцијативном речнику*, обрађено и у *Руском асоцијативном речнику*, као и у *Белоруском* и *Украјинском речнику*, постоје могућности за различита компаративна истраживања вербалних асоцијација ових словенских народа.

Најелементарније компаративно испитивање јесте поређење асоцијативних поља појединачних стимулуса у два језика. Ако се упореде, на пример, асоцијације на руски стимулус *голова* и бугарски стимулус *глава*, може се запазити следеће: 1) Бројке на крају асоцијативног поља указују на сличан број различитих, као и сличан број уникатних одговора, а да бугарски испитаници чешће него руски нису имали одговор на задати стимулус. То указује да је дивергенција одговора слична и да су обе групе испитаника скоро подједнако „асоцијативно домишљате". 2) Руски испитаници су чешће имали синтагматске асоцијације (*болит*, *умная*, *садовая*, *светлая*, *пустая*) а бугарски парадигматске (*ум*, *коса*, *мозък*, *голяма*, *тяло*). Ова разлика је, како показује наведених пет најфреквентнијих одговора, врло упадљива. 3) Ако се узму у обзир сви одговори, уочљиво је да су фреквентније пожељне него непожељне асоцијације. Чести су одговори у вези с умом, памећу, мишљењем, мозгом, којима се наглашава да је глава „центар за мишљење". 4) Нема национално обележених одговора, којима се открива нека национална специфичност.

Ако се упореде одговори на неке стимулусе, има изненађујућих сличности у вези са најфреквентнијим одговорима. На стимулус *много* два најфреквентнија одговора и руских и бугарских испитаника је-

[5] Када само један од 600 испитаника има одређену реакцују на стимулус, такав одговор сам по себи не привлачи нарочиту пажњу истраживача. Што је асоцијација учесталија, она је релевантнија за све облике анализе стимулуса. Међутим, важан је податак колико је испитаника дало уникатни одговор. Велики број таквих одговора повећава укупну дивергенцију реакција, а стимулуси могу да се пореде и по томе колико су њима изазване асоцијације уједначене.

су *мало* и *новца*. Први одговор је антоним стимулусу и зато је врло фреквентан, а други одражава значај новца у обе културе. На стимулус *глуп* најфреквентнији одговори у обе групе су *човек* и *паметан*. Као реакције на стимулус *говорити* честе су реакције *брзо*, *гласно*, *много*. Изгледа да су, универзално, у нашој свести упадљивије оне крајности у манифестовању неке појаве које су маркиране као изразите у количинском смислу, по интензитету, броју, величини итд[6]. Оваквe системске сличности, као што су антонимске или синонимске асоцијације, пожељне асоцијације итд. значајан су извор за различите типове лингвистичких, и не само лингвистичких, истраживања.

Осим оваквих, најједноставнијих, компаративних истраживања асоцијација, постоје могућности и за озбиљније анализе. Једну од њих представила је Н. В. Уфимцева у предговору *Бугарског асоцијативног речника*. Она је упоређивала првих 30 лексема које сачињавају *језгро језичког сазнања* Руса, Белоруса, Бугара и Украјинаца на основу података из асоцијативних речника ових народа. Језгро језичког сазнања састоји се из лексема које имају највећи број веза са другим лексемама асоцијативног сета, што се изводи из оног дела асоцијативног речника у коме се асоцијације наводе од реакције ка стимулусу. Ако се упореде првих 10 речи које улазе у језгро језичког сазнања сва четири народа, испоставља се да се оне поклапају 60%, односно да постоји 6 истих речи, а то су *живот*, *човек*, *љубав*, *радост*, *друг* и *срећа*. За Белорусе, Русе и Украјинце поклапање је чак 80%: *живот*, *човек*, *кућа*, *љубав*, *радост*, *добро*, *друг*, *срећа*. У испитиваном фрагменту језгра језичког сазнања највећи проценат поклапања постоји између Белоруса и Украјинаца, а најмањи између Белоруса и Руса.

Пошто је лексема *човек* у језгру језичког сазнања сва четири народа, Н. В. Уфимцева је поредила асоцијативна поља за овај стимулус у сва четири језика и закључила да се човек у асоцијацијама чешће третира као добар него као лош, као друг него као непријатељ, чешће као паметан, добар, велик него обрнуто.[7]

---

[6] Управо због тога и деца кад усвајају антонимске парове при развоју говора, увек прво науче значење оног члана антонимског пара којим се означава највиши степен интензитета (исп. Кларк 1985).

[7] Уфимцева је, дакле, запазила за сва четири народа исту тенденцију као ми за Русе и Бугаре — да су асоцијације чешће позитивне него негативне. Било би корисно истражити разлоге који доводе до тога, јер док се у асоцијацијама позитивно односимо према људима и околини, у именовању људи склонији смо да их називамо према непожељним особинама. И у дијалектима и у стандардном српском језику, далеко је више деривата од придева којима се означавају непожељне него пожељне људске особине (исп. Драгићевић, 2001).

Српски асоцијативни речник. Компаративна истраживања асоцијација очигледно отварају широке могућности у семантичким и другим језичким испитивањима и због тога је врло важно сваки нови асоцијативни речник радити по испробаном моделу постојећих речника. По истом моделу по коме је урађен *Бугарски асоцијативни речник*, Слободанка Гашић-Павишић добила је задатак да као део *Словенског асоцијативног речника*, изради *Српски асоцијативни речник*. Поред овог речника, у завршној фази израде је још један српски асоцијативни речник, на коме раде професор др Предраг Пипер, доцент др Рајна Драгићевић и доцент др Марија Стефановић. Он се ради по моделу наведених речника, али му је обим шири. Уместо 112 стимулуса, у овом речнику је обрађено 600 стимулуса, уместо 500 испитаника, за потребе овог речника анкетирано је 800. За разлику од стимулуса у *Словенском асоцијативном речнику* који су дати у основном облику, у овом речнику ће бити обрађено 100 стимулуса у зависном облику (а то су именице и придеви који нису у номинативу или глаголи који су дати у личном глаголском облику), што је корисно за морфолошке и синтаксичке анализе.

Истраживања асоцијација узело је широког маха у савременој славистици, а резултатима ових истраживања могу се, осим лингвиста, користити и психолози, социолози, антрополози. *Бугарски асоцијативни речник* ће у том смислу сасвим сигурно имати широку примену и у Бугарској, али и далеко изван њених граница.

БИБЛИОГРАФИЈА

Драгићевић 2001: Рајна Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић 2002: Рајна Драгићевић, „Нека запажања о могућности употребе асоцијативних тестова у лингвистичким истраживањима“, *Славистика*, књ. VI, 116–124.

Кларк 1985: Ив Кларк, „Шта садржи реч: О дететовом усвајању семантике“, у: *Развој говора код детета*, изабрани радови, приредила Н. Игњатовић-Савић, Београд.

РАС: Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов, Н. В. Уфимцева и Г. А. Черкасова, *Русский ассоциативный словарь*, 1–6, Москва, 1994–1998.

Пипер 2003: Предраг Пипер, „Асоцијативни речници словенских језика и етнокултурни стереотипи“, *Славистика*, књ. VII, 22–32.

Београд

Рајна Драгићевић